



ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Թ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 8 .

1851

ԱՊՐԻԼԻ 15 .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱԴԻՏԱԿ

2 .

ԼԵՒԵՆ Ե՝ ԼԵՒԵՆԱՐԿ :

Ա .

ՆԻՆ շէնքերու և աւերակաց մէջ, հէս անապատ և հէս դրախտ երկրի մը վրայ, արևուն պայծառ ճառագայթներուն տակ, լայն զգեստներով պատած՝ մեծահասակ ճերմակագլուխ աղւոր մը, որուն վրայ մազերէն աւելի տարիք կ'երևան, սակայն դեռ մանկութեան ու ժը անկորուստ սրահեր է. հազար ու մէկ ընկած արձաններու մէջ՝ ինքը միայն կանգուն նստեր, և ծանր ծանր աչուրներն կը պտըտցընէ անցեալ դարերու յիշատակաց վրայ. ինչուան ժամանակին սկիզբը կը թափանցէ, և հազար տարին դար մը կը սեպէ. գիրկը հին մա-

զաղաթ մը կայ՝ վրան գրած ՍԿԻՏԻՆ ԿՐՕՆԻՑ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ . գլխուն թագին ներքև կ'երևայ ժամանակին աննիւթ ձեռքովն գրած ԼՈՒՍԱԲՈՒՂԻ : Լորեկոյեան հանդարտ լուսովը զուարճացած երիտասարդ մը կուգայ դիմացէն, ժիր ճամբորդի մը ձև ունի, նեղ զգեստներով զսպած, մէկ ձեռքը չափ մը, մէկալ ձեռքը դիտակ մը. կ'ուզէ ամէն բան քննել, չափել, փորձել, իմանալ. ստէպ ստէպ կանգ կ'առնու, երբեմն կ'արհամարհէ տեսածը, երբեմն խելքը չի հասնիր կը թողու. վերջը նորէն կը դառնայ թողա-

ծին , միտքը բան մը կը հաստատէ՝ շիտակ կամ ծուռ , կ'անցնի ուրիշ բանի մը վրայ զարմանալու . քանի որ առաջ կու գայ , ուժը կ'աւելնայ , դէմքն կը պայծառանայ , և ճակտին վրայ կը սկսի երեւալ այս գրուածս | ՈՒՍԸՆԿԱԼ : Յանկարծ կը հանդիպի ծերուն , ոտքը կը կապուի . մէկ մը ծերուն վրայ մէկ մ'ալ չորս դին նայելով , վերջապէս առջի համարձակութիւնը կ'աւնու , և շարժուածքներով իր զարմացքը կը յայտնէ : Ներն անշիտ լեռ անշարժ կը նայի երիտասարդին վրայ :

Երիտասարդին կարծիք մը կու գայ թէ չլլայ թէ այս ծերս ըլլայ նման այն հին ճգնաւոր ծերոյ՝ որոնք երբեմն այս կողմերս կը գտուէին չոր քարայրերու մէջ . ներս մտնողը զանոնք կը գտնէր ծունկ դրած , աչուրնին ու ձեռուրնին դէպ 'ի երկինք , անձայն և անշարժ . ատեն մը լուռութեամբ սպասելէն ետեւ՝ կը մօտենար , կը դպչէր՝ որ իմացնէ թէ մարդ եկեր է իր օրհնութիւնը առնելու . և ինչպէս կ'ափշէր ու կը ցաւէր՝ երբոր դպածին պէս այն աստուածաբեալ աղօթականը՝ կը քակուէր մոխիր կը դառնար , գետին կը թափէր շատոնց մեռած մարմինը : Այս մտածելով կամաց կամաց կը մօտենայ երիտասարդը , բայց ծերուն ծոցէն հնոցի պէս տաքութիւն մը , բերնէն ծովու շառաչանաց նման ջնջաբերութիւն մը , աչուրնէն փայլականց նման լոյսեր ելլալով՝ կը յայտնեն թէ ոչ միայն մեռած չէ , հապա այն ցուրտ և ուշ ատենուան մէջ ինքն է տաքութիւն և լոյս տուող երեկոյեան ճամբորդներուն : Իրտ կ'աւնու երիտասարդը և բարակ քաղաքավարութեամբ բարեւ կու տայ ծերուն , որ կ'աւնու բարեւ առանց կոտորտուելու , բայց թեթեւ մը շարժելով . այն շարժուածքին ատեն երիտասարդն կը տեսնէ անոր գլխուն վրայի թաղը , և չի տարակուսիր որ մեծ բաղդի տէր եղած պիտի ըլլայ անիկայ , թէպէտ և հիմայ բաղդէն ընկած երեւայ : Այս բարեւէն աւելի սիրտ առած , բերանը կը բանայ երիտասարդն ու ծամծմելով արեւելեան

լեզուաւ մը կ'ըսէ . “ Տէր Թագաւոր ,
 “ վասն զի անշուշտ Թագաւոր մը պիտի
 “ ըլլաս , թէպէտ չեմ գիտեր որն է
 “ Թագաւորութեանդ երկիրն . մի սե
 “ պեր յանդգնութիւն ըրածս և հարց
 “ մոռնքս , որ բան սովորելու փափագով
 “ ելեր եկեր եմ այս կողմերս . ներք
 “ ինծի , և ըսէ ո՞ր է քու պալատդ , ո՞ր
 “ է աթոռդ . թէ որ կը հաճիս՝ ես քե
 “ զի թեւ ըլլամ , դու ինծի առաջնորդ ,
 “ ել երթանք . վասն զի արդէն արեւն
 “ մտնելու մօտ է , ” :

Ներն կը պատասխանէ ծանր ձայնով մը . “ Երբ բան տեսնելու փափագը
 “ գտնելի է , ևս առաւել սովորելուն . քա
 “ նի որ յարմար հասակ ունի մարդ՝ թող
 “ հետեւի սովորելու : Իսկ իմ Թագաւոր
 “ րութիւնս որ կը հարցընես , ահա այս
 “ կիսանապատ կիսաղբախտ երկիրն է ,
 “ որուն սահմանները քու հայրենեացդ
 “ սահմաններուն խառնուած են , թէ
 “ պէտ և դու այնչափ ալ հեռու կար
 “ ծես : Եւսմանակին վրայ ալ հոգ մ'ը
 “ ներ , վասն զի հոս թէպէտ երկայն
 “ ատեն արեւը խոնարհած կը մնայ , բայց
 “ գիշեր չըլլար , ” :

Երիտասարդն ալ աւելի զարմանալով այս խօսքերուն վրայ “ Երբ
 “ նամ , կ'ըսէ , որ այդ խոր տարիքիդ
 “ մէջ՝ դեռ ուժ ունիս ասանկ տեղ բնա
 “ կելու , վասն զի ինչպէս կ'երեւնայ շատ
 “ դարեր անցած են գլխէդ . թէ որ հա
 “ մարձակութիւն կու տաս հարցընել
 “ տարիքդ

Ներն ժպտելով կ'ըսէ . “ Նամ
 “ տարիս չեմ գիտեր . բայց իմ պառաւ
 “ մայրս շատ անգամ կ'ըսէր՝ թէ իմ
 “ մեծ եղբայրս 2000 տարուան մեռեր
 “ է , վերջը ես ծնեմ եմ . պզտի եղբորս
 “ համար ալ կ'ըսէ թէ հիմայ 2000
 “ տարուան կայ . . .

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆ . — Իմ մայրս ալ ին
 “ ծի կ'ըսէր թէ զիս ծնած ատենը ինքը
 “ 5000 տարուան կար . բայց անո՞նկ . . .

ՆԵՐՆ . — Բաժէս կրնայիր իմա
 “ նալ , թէ անունն է Լըւեւք , ինչպէս
 “ քուկդ ալ . . .

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՆ . — Լըւեւք . . .

Լայն եւ եմարեմուտք, քու պզտի եղբայրդ . դու ես ուրեմն մեր մօրը՝ ժամանակին՝ երէց որդին, զոր արժան է անդրանիկ ալ ըսել, որովհետեւ քեզմէ առաջ եղած եղբայրնիս յայտնի չէ ինչ եղեր է :

ԴԵՐՆ . — Յայտնի չէ, վասն զի մենք չենք տեսած, բայց մայրս կը պատմէ ցաւելով թէ անպուսպ երիտասարդ մը ըլլալով՝ օր մը որսի ատեն դարէ մը վար ընկեր և Լախարհողող ըսուած գետին մէջ խղդուեր է : —

Լայն խօսքէն վերջը՝ երկու եղբայրք զիրար ճանչնալով՝ գրկեցին պագտուեցան, կործանած սեան մը վրայ նստած՝ իրարու որպիսութիւնը հարցուցին . շատ բան ալ առանց հարցընելու սկսան գուշակել իրարու վրայ . ծերը կ'ուրախանար որ իր պզտի եղբայրը բարակ կըրթուածիւն առեր է, շատ բան սովորեր է, բայց քիչ մը անձնասիրութեան և անոր հետեանք պակսութիւններն կը տեսնար վրան . երիտասարդն ալ կը ճանչնար որ իր մեծ եղբայրը ազնիւ բնաւորութիւն ունեցեր է, բայց հիմայ մեծ անհոգութե մէջ նստեր է : Երջապէս ինքը որ միշտ առաջ նետուողն էր՝ « Եկուր ըսաւ, քեզի հետ առանց » քաշուելու խօսինք եղբօր պէս, ինչպէս որ ալ ենք, և սա մեր երկուքին մէջ եղած տարբերութիւնները գրտնենք » :

ԲԵՆԵԼԻՔ . — Լայն ալ կը սիրեմ համարձակ խօսիլ, երբոր մէջը լրբութիւն և ծռութիւն խառնուած չէ :

ԲԵՆԵԼԻՔ . — Ի հարկէ, այդ անարգ բաները ազնուականաց չեն վայել . տգիտաց և տղոց համար են :

ԲԵՆԵԼԻՔ . — Եկու նայէ որ տգիտութիւնն ալ ամէն հասակի և ամէն վիճակի համար է : Երբ որ մէկը վրան մտադիր ըլլալով ապրի՝ կը տեսնայ որ առջի գիտցածներն կամ սակաւաստոյգ են կամ սխալ . բայց անձնասիրութիւնը թող չի տար մարդուս որ իր պակսութիւններն ճանչնայ . և որչափ որ մէկը կենաց քիչ փորձ առած է, այնչափ վրան ուժով սէր մը կ'ունենայ :

Երկայն ժամանակով և փորձով կ'իմանայ որ ինքն ալ ուրիշներուն պէս եղած է և կ'ըլլայ :

ԲԵՆԵԼԻՔ . — Ինչպէս տգիտութիւնը՝ կ'երեւայ թէ անձնասիրութիւն ալ ամէն հասակի համար է :

ԲԵՆԵԼԻՔ . — Տարակոյս չկայ որ այնպէս է, տարիքն առնողին քով ալ կը գտուի . միայն այս տարբերութիւնս կայ՝ որ շատ հեղհին տարիքին հետ զգոնութիւն մը կ'ըլլայ, որ հասակին ջերմութիւնը բարեխառնելով՝ երիտասարդական կամապաշտութիւնը կը խոնարհեցնէ : Լայն որ իրեք հասակն ալ առեր էմ, փորձով կրնամ ըսել, թէ մարդ երբ կենաց մէջտեղուանքն կը մօտենայ . զինքը մարդկային կատարելութեան ալ կեդրոնը կը կարծէ . միտքը կը դնէ թէ ալ ինքը ոչ տղոց պէս չնչին բաները կը յարգէ, և ոչ ալ ծերոց պէս ամէն բան կ'արհամարհէ . հասկա ամէն բան իր չափովն և կշիռքովն կը տեսնէ և կը չափէ : Եւ Լայնի մը տարիէն ինքն ալ կ'իմանայ որ հիմայ աւելի աղէկ կը մտածէ և կը դատէ, քան թէ քանի մը տարի առաջ, և թէ որ հիմայ ալ զինքն կատարելութեան մէջն կարծէ՝ դարձեալ կը խաբուի : Եւ այն արեւուն . ծագելու և մոնելու ատեն նուազ է տաքութիւնը . կէսօրուան ատեն ամենէն բարձր կէտն կ'ելլէ և զօրութեան մէջն է . բայց կէս օրը անցնելէն վերջը աւելի կ'իմացուի սաստիկ տաքութիւնը, ինչուան որ նորէն իրիկուան մօտենալով պաղշտրկի : Լայնպէս ալ է մարդուս կեանքը . կենաց կիսէն ալ անդին անցնելու է՝ աւելի խոհեմ հասակ մը գտնելու . աւելի խոհեմ կ'ըսեմ, վասն զի կատարեալ խոհեմը թէ որ կրնայ գտուիլ, մասնաւոր երկնից տուրք մը սեպելու է և ոչ տարիքի . ինչուան կենաց կէտն՝ մարդս սովորելու հետ կրնայ ըլլալ . բայց կենաց գիտութիւնը ուսմամբ չըլլար՝ փորձով կ'ըլլայ . անուսումն գեղացի մը աւելի ստոյգ կը տրամաբանէ մարդկային կենաց յեղափոխութեանց վրայ, քան թէ բազմահմուտ Պղատոններու և Երիստո-

տեններու համբակ աշկերտներ :

ԲՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Իմացայ միտքդ . բայց ես ալ կ'ուզեմ փորձով ցուցնել թէ տարիքը առնողին աւելի անձնասիրութենէն է որ չուզեր իր հնցած գիտութիւն նորին հետ փոխել : Դժարահիս այս օրուան օրս այսչափ ծաղկելուն խօսք չկայ , ամէնքն ալ կը վկայեն թէ այս դարս ամենէն լուսաւորեալ դարն է , և չեն ալ ուրանար թէ Բրեմստըն է պատճառ այս լուսաւորութեանս , մինչդեռ Բրեմստըն ոչ կը ծաղկի և ոչ ալ կ'ուզէ ծաղկիլ , իր հնցած գիտութիւններն պաշտելով , մանաւանդ թէ գիտցածներն ալ մոռնալով , նորերն ալ չսովորելով՝ խաւարի մէջ կը մնայ : Իմ որդիքս անդադար զաշխարհքս առաջ տանելու հետ են , քուկիներուդ համար կարծես թէ աշխարհքս խրուեր դամուեր է . . . : Գիտեմ որ կրներես այս խօսքերուս , մանաւանդ թէ ճշմարտութեանս : Իմ որդիքս ամէն գիտութիւն սովորելով և բաւական չտեղծելով՝ նորանոր բաներու ետեւէ կ'ըլլան . անկատարը կը կատարելագործեն , կատարեալը կը զանազանեն , զանազաններն կը բաղդատեն , բաղդատելով նոր մը կը հանեն : Երբ որ անբաններէն վեր ունեցած գերազանցութիւնն յայտն է որ կարենայ միշտ փոփոխել առջինը և աւելի լաւցընել . ահա ասով է որ մենք Բրեմստըն այսպէս առաջ կ'երթանք , դուք Բրեմստըն ձեր հնութիւնը բռնած մնացեր կեցեր էք :

ԲՐԵՒԵԼՔ . — Իսած ճշմարտութիւնդ կը ճանչնամ և կը սիրեմ . կ'ընդունիմ ալ ձեր յառաջագիմութիւնը մեր ետք մնալը : Բայց դու ալ պէտք է ընդունիս որ կրնայ մարդ երբեմն բանի մը հիմն ճշմարիտ դնել , բայց վրան ծռութիւններ պատուաստել . և թէ մարդ նոր պատճառներ լսելով՝ աւելի կը պայծառացնէ ճշմարտութիւնը : Եւ ինչ որ թէ այս դարս ամենէն ծաղկած և լուսաւոր դարն է , և այս բանս անդադար կը լսեմ . քու որդիքներէդ՝ որ այնչափ կը քարոզեն՝ ինչուան զգուանք բերել . վասն զի շատ պարծենալն՝ զգիմացինը

արհամարհելի կը սեպէ , զինքն ալ ատելի կ'ընէ : Բայց դառնալով ձեր դառուն ծաղիկներուն , պէտք է զանազանենք . ձեր թիւ մը ծաղկներն՝ ինչպէս կը սեպէք սովորութեանց վերաբերեալ բաներն և այնչափ կը պարծիք , արդարութեան աչքին դիմաց անպիտան բաներ են . և շիտակն ըսելով՝ անոնք և խորժակի բերմունք են . ախորժակի ալ կանոն դնել չըլլար . ամէն աչք ամէն լեզու իր օրէնքն ունի . իմաստունք և տգէտք կը միաբանին մէկ բանին , իմաստունք և տգէտք անդիէն անոր չեն հաւնիր . երկուքն ալ իրարու պատճառը չեն կրնար հասկանալ : Իսկ ուրիշ կողմանէ՝ դարուդ լուսաւորութիւնն ես ալ կ'ընդունիմ . միայն այս կը հարցունեմ թէ այս ժամ դարէն առաջ՝ աշխարհքիս ամենէն լուսաւոր դարն՝ ի՞նչ դարն չէր :

ԲՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Տարակոյս չկայ որ այն էր :

ԲՐԵՒԵԼՔ . — Ինչէն ալ առաջ ժամ դարն չէր :

ԲՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Ենպէս էր :

ԲՐԵՒԵԼՔ . — Ուրեմն ասանկով կարգաւ վեր ելլալով՝ ամէն դար իր առջինէն լուսաւոր կ'ըլլայ . այնպէս է թէ չէ :

ԲՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Ենպէս կ'երևայ :

ԲՐԵՒԵԼՔ . — Որով այս ալ կ'երևայ թէ ամէն դար զինքն առջինէն լուսաւոր կը կարծէ : Եւ այս կարծիքը՝ ի հարկէ կամ մոլար է կամ ասոյգ . երկուքն ալ ձեր պարծանաց դէմ կու գայ :

ԲՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Ինչպէս կրնայ ըլլալ ատիկայ :

ԲՐԵՒԵԼՔ . — Եւ , քննեմք , ու կը տեսնես թէ ինչպէս կ'ըլլայ : Ի՞նչ որ մոլար է այդ ճանաչմունքը՝ ըսել է թէ հպարտութենէն կամ անձնասիրութենէն առաջ կու գայ , որով մարդիկ զիրենք իրենց առջիններէն վեր կամ լաւ կը սեպեն . և ասանկով կրնայ ըլլալ որ ետեւի դար մը առջիններէն աւելի խաւար ըլլայ , կրնար ըլլալ որ այս դարս ալ առջիններէն ամէնէն լուսաւորն չըլլար :

Բայց զնենք թէ ստոյգ է կարծիքն թէ այս դարս առջինէն աւելի պայծառ է . այն ալ իրմէ առջինէն , և այսպէս կարգաւ : — Արեմն ըսել է որ այս ժամանակին օրէնքն է որ երթալով աւելի կը պայծառացնէ զաշխարհս . 'ի հարկէ յիսներորդ ազգը քառասներորդ ազգէն աւելի դիպուած գիտնալով՝ հմտագոյն կ'ըլլայ , ինչպէս որ այն ալ երեսներորդէն աւելի հմուտ էր . այսպէս ըլլալը պարտք է և ոչ պարծանք : Արեւմուտքը պէտք չէ պարծիլ , մանաւանդ պէտք չէ անարգել հին Արեւելք մը . վասն զի այն ալ շատ պայծառ դարեր ունեցեր է , և մէկմէկէ պայծառ

ԲԵԻՄՈՒՏԲ . — Բայց ոչ երբէք հիմու արեւմտեան պայծառութիւնն ունեցեր է :

ԲԵԻԵԼԲ . — Ի՞նչ որչափ պայծառութիւն ունեցեր է՝ հիմայ չեմքններ . բայց վերի ըսածէս կը հետևի թէ 'ի հարկէ աւելի պակաս ունենալու էր : Յայտնի բան մը ըսեմ . մէկն հարիւր ոսկի ունէր՝ դրաւ շահու՝ տարւոյն վերջն տասն ալ վրան աւելցաւ . անոնք հոն թողուց , բազդով 100 ոսկի ալ գտեր էր , զայն ալ վրան աւելցուց , երկրորդ տարին քանի կ'ըլլայ ոսկին :

ԲԵԻՄՈՒՏԲ . — Երկու հարիւր քսան :

ԲԵԻԵԼԲ . — Երկու հարիւր քսան , և մէկ մ'ալ չյիշածդ՝ 221 , վասն զի առջի տարուան եկած շահը տասն՝ այս տարի ինքն ալ շահ կը բերէ տասանորդ մը՝ ասանկով յաջորդ տարին 221 ոսկույ շահ կ'առնուս , և յաջորդաբար թէ զրամագլխոյդ և թէ շահին տոկոսիքը : Այսպէս ալ աշխարհքիս դարերն կամ ազգերն . առջի եղած գիւտերով կը շահին նոր գիւտեր , և որչափ որ գիւտերն աւելնան՝ ստակէն աւելի անհամեմատ կերպով նոր գիւտերու աւելնալուն պատճառ կ'ըլլան . և Աքամէն կամ Արդէն սկսեալ մարդկանց աճողական համեմատութեամբ բազմանալուն կը նմանին : Ի՞նչ որ ինչուան ժԸ դարուն վերջը այնչափ գիւտեր հնարած չըլլային՝ ժԹ դարուս սկիզբը այնչափ չէր պայծառա-

նար , և թէ որ այս դարուս առաջին քառորդը՝ այն գիւտերը չբաղդատեր և չաւելցնէր , այս երկրորդ քառորդն ալ այսչափ չէր ծաղկեր . և ասոր ալ նորանոր բաղդատութեանցն համար է որ մնացած կէս դարն ալ անհամեմատ կերպով աւելի յառաջագնաց կ'ըլլալ :

ԲԵԻՄՈՒՏԲ . — Բայց իմ առջի ըսածս ալ այս էր , թէ ինչո՞ւ համար նոյն գիւտերն և նոյն միջոցներն ունենալով մի և նոյն ժամանակի՝ Արեւելք և Արեւմուտք , անիկայ այնպէս խաւար մնայ , ասիկայ այսպէս պայծառ :

ԲԵԻԵԼԲ . — Ի՞նչ ինծի , քանի դար է որ Արեւմուտք այդ աւելի պայծառութիւնդ ունի :

ԲԵԻՄՈՒՏԲ . — Դնենք թէ տասն , քսան դար :

ԲԵԻԵԼԲ . — Դէկ կ'ըսես տասն կամ քսան դար . վասն զի քու պայծառութիւնդ հազիւ 20 դար կայ որ սկսած է Հռովմայեցւոց հասարակապետութեան վերջերն . բայց քու երկրիդ մեծ մասն դեռ շատ դարեր ալ վերջն սկսեր է լուսաւորիլ . դեռ հազար տարի ալ չկայ որ հիւսիսդ լուսաւորած ըլլայ : Իսկ արդ այդ տասն կամ քսան դարէն առաջ ինչ էր Արեւմուտք . . . Ըսոր պաւտասիան չէս յօժարիր տալ : Խաղիայէն զատ (որ այն ալ իմ արեւելեան զաւկընէրս շէնցուցին) ինչ էին քու ամենապայծառ Վաղղիայդ , Բագղիայդ , Վերմանիայդ . երբոր Հռովմայեցւոց ամենէն կտրիճ՝ զօրավարն Վեսար՝ անոնց թանձր անտառներուն ծոյն ճղքեց բաշտալ՝ Սարիոսէն ետև , ինչ լոյս էր անկէց ծագածն , ինչ ծաղկիւններն էին երևցածն : Արդմնոսի գտած Վերիկայէն շատ տարբերութիւն չկար , մանաւանդ թէ անոր Սեքսիկոնի և Բերուայ քաղաքականութիւնն ալ ամենևին չկար հոն . մարդուն զգեստը՝ կէս մը բնութեան տուած մորթն էր , կէս մ'ալ իր կերակուր որսին մորթը , տունը՝ ծառերու փապարներ , հրապարակները՝ անտառներու միջոց , զարդերն՝ փետուրներ , ուսմունք՝ քանի մը երգեր առանց այդ բնէն մը գիտնալու , տաճար-

նին՝ քարայրներ , սեղաններն՝ քարեր , զոհերնին՝ մարդ ու մարդու արիւն . . .

Բայց այս մարդիկս միայն 10 կամ 20 դար չէր որ հոն բուսեր էին , հազարաւոր տարի առաջ ալ իրենց ծառերուն և գազաններուն հետ մեծցեր էին , և նոյն ատենն չէր որ Արևելք բիւր անգամ անոնցմէ պայծառ կը փայլէր , քան թէ հիմայ Արևմուտք անկէց : Այս կանգուն և կործան շէնքերս զորոնք եկեր էս տեսնելու , երբ և ո՞վ կանգնէր է , և ինչպէս . երբոր Նաբելացին պարիսպներու վրայ կառքեր կը քաջընէր , օդուն մէջ պարտէզներ կը կախէր , երբ որ հնդիկը իր կրանիտեայ կարմիր տաճարները կը փորէր , երբոր Ագիպտացին լեռնանման բրգունքն կը ճարտարապետէր և (ձեռքի քաղաքանման քարէ պալատներն կը կանգնէր , երբոր հայկազունը գետերու տակ ճամբաներ կը բանար և քարաբլուրները կը ծակէր՝ գետերը վեր կը քաշէր , երբոր Տիւրացին աշխարհքիս վաճառքը կը ժողվէր , երբոր Ղենք մետաքսէ դիպակներով կը զարդարուէին , երբոր հրեայն ոսկի թիթեղով տաճարը կը պատէր և Ասուծոյ հետ կը խօսէր , երբոր Ասիական գետի մը եզերք հումերոս Սուզաներն կը հնարէր , ո՞վ Արևմուտք , ինչ կ'ընէին քու որդիքդ : Արուեստք , գիտութիւնք , գարութի , վաճառականութիւն , ասոնք չէն ձեր պարծանաց գլուխներն . գիտես թէ ասոնց սկիզբն որչափ հին է յարևելս . գիտես , և չես ալ կրնար չգիտնալ՝ որ ասոնց լոյսն արևելքէն անցեր է յարևմուտս . . .

ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Բոնք գիտեմ և չեմ ժխտեր . վասն զի դու ժամանակին երէց որդին ըլլալով՝ ի հարկէ նախ պիտի ծաղկէիր . բայց ինդիրս այս է , թէ ինչո՞ւ հիմայ ալ հետս չես ծաղկիր :

ԱՐԵՒԵԼՔ . — Ինչո՞ւ դու ալ այն ատեն հետս չէիր ծաղկեր :

ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Ասն զի դեռ տըղայ էի :

ԱՐԵՒԵԼՔ . — Երաւի տղայ էիր , ոչ այնչափ տարիքով՝ որչափ բարձրով ,

որով խաղ և անգործութիւն սիրելով՝ տղայութիւնդ երկրնցուցիր : Սակայն թէ որ տղայութիւնդ պատճառ է չծաղկելուդ՝ և ինչպէս այն ատեն տղայ հիմայ երիտասարդ էս , էս ալ այն ատեն երիտասարդ և հիմայ ծերացեր եմ . թէ որ քու նոր հասակդ անյարմար էր ուսմանս , որչափ աւելի դժար պիտի ըլլայ ծերու մը քու նոր ուսմունքդ : Եւ Արևելք ատենօք հսկայ էի , երկրիս լեռները թաւալեցուցի քեզի ճամբաներ բանալու . հիմայ դու փորահասակ Արևմուտք՝ բլուրները կը շարժես՝ ճամբաներն աւելի դիւրացընելով , և մօրուքէս բռնած՝ եկիւ վազենք կ'ըսես , նայինք ո՞վ կը յաղթէ , ո՞վ կ'անցնի . և ինչպէս կը մոռնաս որ վրաս 3000 տարուան բեռ մը կայ քենէ աւելի : Եւ յիշեր երբոր Սպարտացոց իրէք հասակներն պար բռնած՝ տղայքն կ'երգէին թէ

„ Սենք պիտի մեծնանք

„ Ու կտրիճ ըլլանք „ ,

երիտասարդքն ալ պատասխան կուտային թէ

„ Կտրիճ մենք ենք ,

„ Կուզես , փորձենք „ .

անդիէն ծերերն ալ կը յիշեցընէին , թէ

„ Սենք , մենք ալ եղած ենք կտրիճ

„ Սեր համբաւն ունի քար ու գրիչ „ :

ԱՐԵՒՄՈՒՏՔ . — Սիայն թէ քու կտրիճութիւնդ ալ իմ կտրիճութեանս պէս պայծառ և ծաղկած ըլլար :

ԱՐԵՒԵԼՔ . — Ի՞նչ մոռնար նախ առջի ըսածնիս , թէ ժամանակը երթալով կը զարգանայ . և երկրորդ՝ այս ալ յիշէ որ դու հիմայ քու ինչ ըլլալդ կը տեսնես , իմ ինչ եղած ըլլալս ինչն գիտես : Պատմիչներէն գիտես իմ վարքըս . սակայն իմ պատմիչներուս հազարին մէկը չէ մնացած , և ոչ անուննին գիտես . օրինակի համար , Կեփաղիոն պատմիչին անունը ըներ էս Եստեբիոսէ մը , Սոլսէս Եստեբիոսէ մը , Բոստէ մը , որ ինոսէն սկսեալ ինչուան լղեքսանդրի ժամանակին պատմութիւնը գրեց . այս պատմիչը իրմէ առաջ եղած .

ներէն 400 պատմիչ և 4000 գիրք կարգացեր էր . ուր են այս չորս հարիւր պատմիչաց մէկն ալ , ոչ զանոնք գիտես , և ոչ իրեփառիս հաւաքածն ալ ունիս , այն ալ կորսուեր է : Յիշատակարաններէն զիս կը ճանչնաս . գիտես թէ որչափ յիշատակարաններս աւերեր է մեր քեռին՝ հնութիւնը , որչափ ալ թշնամութիւնն : Եւ սակայն դեռ անչափ յիշատակներ ալ ունիմ . ահա չորս հինգ հազար տարիէն վերջը դեռ նոր սկսար իմ խնուէս ու խաբէլնս պըրպըտել , որոնցմէ հին քաղաքներ ալ ունիմ հայոց և լրեաց երկիրներուն մէջ . սակայն այդ գտածներդ ալ արդեօք ստոյգ զրտա՞ր , կըցա՞ր կարդալ եգիպտական սըրբագիրս և բաբելական սեպագիրս . հասկըցեր ես թէ ի՞նչ արուեստով կանգնուած են այն քաղաքներն և մահարձաններն . որչափ զօրութիւն և արուեստ ունեւոր է եղեր հնդկաց տաճարներն , հայոց բերդերն , ի՞րաց քաղաքներն փորելու , ապառաժ յգիպտոսը քաղաքացի յգիպտոս ընելու , ի՞նչ անաստանի արձանները կանգնելու և հրաշալի շէնքերն , վասն զի ի՞նչ ալ իմարեւելեայ որդիքս են և աւելի հին որդւոցս հետեւողք : Գիտես թէ այդ հին ազգաց ծաղկած ատեն՝ մէջերնին որչափ զարմանալի գիւտեր կար : Լրուաստան , հնդկաստան , յգիպտոս , Եւրաստան , Դէնք , ի՞նչ և ասոնց եղբարքն՝ են քու համալիրժարանդ . ասոնք մէկմէկէ , ասոնցմէ ալ իմ վերջինեկներս սովորեցան : Սէրջը զըկեցի քեզի իմ իրեք ծեր և ժիր որդիքս , ի՞նչն , Լրաբացին ու հայն , անոնք քեզի սովորեցուցին դպրութիւն , ճարտարութիւն ու վաճառականութիւն : Եւնք են աղբիւրներն՝ ուսկից քու վտակներդ կը բղխեն . արեւելք իրմէ ունի լոյսն , դու արեւելքէն . արեւելքն է զաղափար , արեւմուտք անկէ թափուած է . արեւելքն է բանաստեղծ , արեւմուտքն է բանապաճոյճ : Լրեւելքն է բերած Օրագաշտ մը , Սիազա մը , Սովսէս , Գաւիթ , Սողոմոն , Սանու , Բոնիփուկիոս , Ֆոհի , Լըման , Պղատոն ,

Լրիստոտէլ , Լըբիմեդէս , Սահումէտ , և այլն , որոնք գիտես թէ աշխարհքիս ի՞նչ փոփոխութիւն և շարժումն տուած են , թէ բարոյականի և թէ գիտութեան , ասոնց հաւասար ունիս դու , չըսեմ թէ գերազանցող . . .

ԼԵԵԻՄՈՒՏԻՔ . — Ինչիմ ունիմ ես ալ թերեւս անոնցմէ շատ անմահանուն որդիք , որ 400 տարի է խալիլոյ , Գաղղիոյ , Ենգղիոյ , Գերմանիոյ մէջ դպրութիւնը , գեղարուեստներն , ճարտարութիւնն , փիլիսոփայութիւնն գերագոյն աստիճանի հանեցին , և օր օրուան վրայ աւելի կը պայծառացնեն նորանոր գիւտերով , սրոնց և ոչ մէկ նշոյն ունէին քու որդիքդ , և թէ որ այս օր այն հին իմաստուններն և ճարտարներն զրլուխնին վերցնեն գերեզմաններէն , կամ նաեւ հիմկու արեւելքի կարծուած գիտուններն աչուրնին սրբեն և տեսնեն արեւմուտքի գեղեցիկ հնարքները և միջոցները , որչափ պիտի ափշին և զարմանան :

(ՄԵՏԱՅՆ ՈՒՐԻՇ ԱՆԳԱՄ)

ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ

ՓԲԱՆԿԻՍԿՈՍԻ ՅՈՎԱԾՓԱՅ

ԿԱՅՍԵՐ ԱԻՍՏՐԻՈՅ

Ի ՄԻԻԹԱԲԵԱՆ ՎԱՆՍ ՄԻՐՈՅՆ ԴԱՋԱՐՈՒ

ԼՊԻՒ , ամուսն առաջին օրը կէսօրուան դէմ՝ Սենտկոյ քաղաքապահ նաւաբերդներէն թունդ առ թունդ սկսան որոտալ հրանօթները . հոյն միջոցին քաղքին ծովափունքներէն բաժնուելով զրօշաղարդ պղտիկ շողենաւ մը՝ սկսաւ դէպ ի հարաւ շարժիլ , և անցնելով սուրբ Գէորգ մաքսարանի՝ և սուրբ Սերվիլիոյ անկեղանոցի կղզեկներուն առջևէն՝ շտիւռեցաւ դէպ ի սուրբ Գաղար Սիւթարեան Սանաց կղզեակը . քանի մը վայրկեանի մէջ հասաւ կանկ առաւ վանքին ծովահայեաց պարսպաց քով . մինչև այն օրս երբեք